

Марія ДМИТРИЄНКО, Юрій САВЧУК

ВЕЛИКИЙ ГЕРБ НАШОЇ ДЕРЖАВИ

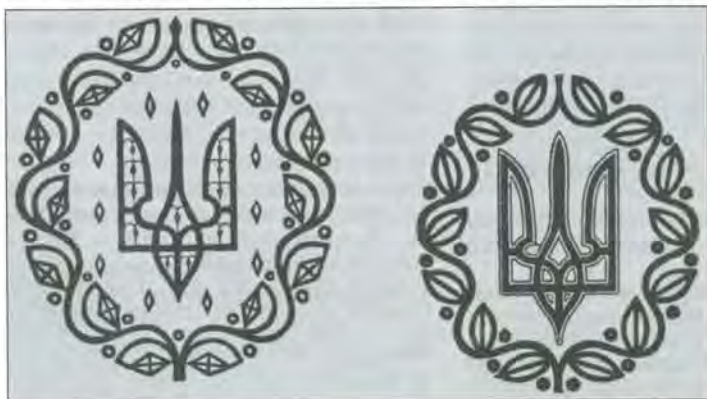
До невід'ємних атрибутів держави, які є її ідентифікаційними символами, належать герб, прапор і гімн. Коли йдеться про державний герб, то у світовій практиці не усталювалося суворої регламентації засад його творення. Це, так би мовити, „національний продукт” – віддзеркалення специфіки геральдичних традицій, що примхливо фокусують своєрідні риси історичного розвитку певної країни.

Для прикладу, в Італії, якщо виходити з жорстких геральдичних канонів, герба немає зовсім. Його функції виконує державна емблема цілком умовного геральдичного характеру, що поєднує зображення трибка і п'ятикутної зірки, оповитих дубовою і лавровою гілками, тоді як морські прапори країни й президентський штандарт прикрашає геральдична варіація на тему відзнак Венеції, Генуї, Амальфи та Пізи¹. Самобутній спосіб геральдичної презентації обрала й Франція, що по-

слуговується двома знаками: загальноновідомою емблемою з лікторським пучком і орденом Почесного легіону² та щитом, у якому поєднано герби всіх департаментів країни. Натомість деякі європейські держави, як от Швеція, віддають перевагу, об'єднуючи в одному гербі „класичному варіантові”, використовуючи малий і великий герби. Історія знає непоодинокі випадки функціонування водночас трьох державних гербів: великого, середнього і малого, як це, скажімо, практикувалося в Російській імперії, а в період між світовими війнами – у Чеській Республіці.

Не менш специфічним у сфері державної символіки виявився й шлях України. Не розглядаючи його докладно, тут коротко спинимось лише на традиції побутування великого і малого державного гербів, за якою вже майже сторічна історія.

Правовий прецедент використання великого і малого державних гербів УНР створив закон, ухвале-

Великий і малий державні герби УНР. 1918 р.

Г.Нарбут. Велика державна печать УНР. 1918 р.

ний Центральною Радою 22 березня 1918 р. Обидва знаки мало різнилися композиційно. З самого початку вони стали об'єктом аргументованої критики В.Модзалевського і Г.Нарбута. Ці авторитетні знавці геральдики висловили слушний закид авторові – відомому мистцеві професорові В.Кричевському, що він, малюючи герб, робив це тільки як художник, „не звертаючи ніякої уваги на вимоги геральдики і навіть цілком незайомий з нею”³. Згодом їх підтримали й інші фахівці, які вбачали основні хиби гербів у різному відтворенні на кожному з них „знака Володимира”⁴, не геральдичному його оздобленні у вигляді ромбів, а також у невизначеності орнаменту. Не був досконалим і сам березневий закон 1918 р., зокрема в його тексті не дано опису гербів, не зазначено їхніх розмірів тощо. На це вказав у праці „Історичні та правні основи українського державного герба” професор В.Трембіцький. Прагнучи заповнити наявні в законі прогалини автор, сформулював приписи технічного оформлення українського державного герба і радив, як це узвичаєно у світовій практиці, з пошаною і „повною точністю” відтворювати державні символи⁵.

Великий і малий герби 1918 р. стали першим втіленням ідеї дуалізму українського державного герба, яка згодом набула свого розвитку. Так, наприкінці 30-х рр. ХХ ст. відомий український геральдист М.Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив проект державних відзнак України, серед них великого, середнього й малого державних гербів. Лейтмотивом цієї праці – справжнього шедевра українського геральдичного мистецтва – стала соборність українських земель, що на час створення

Середній і малий державні герби України за М.Битинським. 1930-ті рр.

*Проект
великого
Державного
Герба України.
Автори:
М.Дмитрієнко,
О.Івахненко,
В.Мітченко,
Ю.Савчук.
1996 – 2000 рр.*

проектів перебували в складі різних державних утворень: Чеської Республіки, Другої Речі Посполитої, Румунського королівства, СРСР. Проекти М.Битинського здобули суспільне визнання й прихильність. Вони є визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії.

Нову сторінку української геральдики відкрила ухвалена 19 лютого 1992 р. Верховною Радою України постанова „Про Державний Герб України”, якою затверджено „Тризуб як малий герб України” і головний елемент великого герба⁶. Ця ухвала найвищого законодавчого органу засвідчила не тільки тяглість та історичну вагу нашої геральдичної і мистецької традиції, але також реалізоване в гострій політичній боротьбі прагнення національно-державницьких сил забезпечити правову й політичну спадкоємність різних форм української державності.

Основи ідейної конструкції чільного атрибуту держави заклала ст. 20 Конституції України 1996 р. Вона визначила обов'язковими складовими майбутнього великого Державного Герба України малий Державний Герб України (як його головний елемент) і герб Війська Запорізького.

На виконання постанови Верховної Ради „Про державні символи України” від 3 вересня 1996 р. і постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. „Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України і кращий текст Державного Гімну України” спеціально створена Державна комісія з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України 11 червня 1997 р. схвалила проект, підготовлений авторським колективом у складі М.Ф.Дмитрієнко, О.А.Івахненка, В.С.Мітченка, Ю.К.Савчука.

Не вдаючись у подробиці більш ніж семирічного процесу створення й графічного вдосконалення проекту великого Державного Герба України, вважаємо за доцільне викласти бодай провідні положення його концепції.

Як основні елементи головного символу країни обрано ті, що відображають історичний шлях нашої державності й водночас відповідають канонам світової геральдики та правовим нормам. Зокрема відповідно до вимог Конституції України автори в центрі композиції розмістили малий Державний Герб України.

Таке ідейне, геральдичне й графічне вирішення потребувало логічного доповнення, що мало створити виразніше історичне тло, повніше розкрити головний зміст державної символіки. Його формують, як того вимагає конституційна норма, герб Війська Запорізького, а також герб Галицько-Волинської держави. Тож композиція великого Державного Герба України відводить козакові з мушкетом і золотому левові почесну роллю щитотримачів, немовби охоронців і спадкоємців державного герба княжої доби.

Вибір фігур щитотримачів ґрунтується на логіці дослідження історичного процесу, виявленій ученими ще на початку ХХ ст. У 1912 р. під час дискусії, що виникла в середовищі дослідників української геральдики стосовно вибору національного символу, який би міг стати державним гербом, науковці висловили думку про можливість, задля досягнення національної згоди, скомпонувати герб держави з емблем, що представляють державотворчі центри Сходу і Заходу України. Тоді відомий львівський історик С.Томашівський дійшов висновку: „Отож, якщо дуалізм, то лев і запорожець”⁷.

Дальший перебіг історичних подій підтвердив слушність такого погляду. Саме ці емблеми й обрали для самоідентифікації держав, утворених на українських теренах за доби національно-визвольних змагань

1917 – 1921 рр. Гербом Української Народної Республіки затверджено, як уже згадувалось, Тризуб. Закон Ради Державних Секретарів про самостійність земель Австро-Угорської монархії від 12 листопада 1918 р., схвалений наступного дня у Львові Українською Національною Радою, передбачав для Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) герб у вигляді золотого лева на блакитному полі⁸, а в період Української Держави гетьмана Скоропадського Г.Нарбут розробив державну печатку із зображенням козака з мушкетом.

Найавторитетніші вчені, серед них академік М.Грушевський, віддавали козакові з мушкетом першість поміж історичних державних гербів⁹. Пріоритетність цього символу визнали й Г.Нарбут та В.Модзалевський. Інший дослідник, автор виданої 1918 р. брошури „В справі герба України”, вбачав у ньому „плід творчості тільки нашого народу” й підкреслював, що „між гербами інших народів і держав не маємо нічого подібного... До того ж образ козака – твір пишного блискучого періоду нашої історії, коли весь загал народу пробудився від буденного життя і станув до боротьби в обороні національної незалежності”¹⁰. Безперечно, у цьому розумінні козак з мушкетом і нині не втратив свого історичного значення. Щобільше, цей символ актуальний і для сьогодення, у якому можемо віднайти паралелі з тією історичною епохою.

Нові архівні знахідки збагачують арсенал аргументів на користь твердження про високий суспільний статус зображення козака з мушкетом як герба Війська Низового Запорізького та гетьманської України на майже 200-літньому відтинку історії.

Часом появи геральдичного образу козака з мушкетом історики схильні вважати 1576 р. (за даними літопису Г.Габ'янки), коли польський король Стефан Баторій разом з іншими клейнодами надав запорізькому гетьманові „на печаті герб – рицар з самопалом і на голові ковпак

перекривлений”¹¹. На печатках двадцяти гетьманів упродовж 1595 – 1764 рр. вирізьблювали образ козака з мушкетом. Він фігурує на печатках Генеральної військової канцелярії (1735–1767 рр.), інших вищих урядових установ Гетьманщини. Козак з мушкетом увібрав прикмети різного часу й місцеві особливості, бо його зображували на печатках багатьох лівобережних і правобережних гетьманів, він „свідок” події епохального значення – Національно-визвольної війни українського народу, державницьких змагань Гетьманщини.

Дослідники констатують певну еволюцію як його внутрішнього змісту, так і зовнішнього вигляду. Зміни стосуються не суті зображення, вони не порушують основний графічний тип, а віддзеркалюють притаманні тій чи тій добі мистецький стиль, художні уподобання, почерк гравірів, техніку виготовлення.

За Гетьманщини козак з мушкетом остаточно утверджується як державний герб, набуває ознак загальнонаціонального символу. У справочинстві Гетьманщини він іменується „гербом Нації”, „гербом Малоросійським”, „Національним”. Зокрема в ордері гетьмана Кирила Розумовського 1755 р. йдеться про обов’язковість зображень „герба Нації” на військових сотенних і полкових прапорах¹². Цей гетьманський ордер (розпорядження) набирає особливої історичної ваги як єдиний тогочасний правовий документ найвищого державного рівня, що спеціально регулює використання української державної символіки.

Отже, козак з мушкетом, безперечно, заслуговує на те, щоб бути присутнім серед символів великого Державного Герба України.

Інший символ – Лев – один із традиційних і найдавніших геральдичних знаків. Його зображення мають у своїх гербах багато країн на різних континентах. З-поміж наших європейських сусідів його використовують Болгарія, Чехія, Фінляндія (завважмо: республіканська фор-

мою правління країна, у гербі якої лева увінчано великогерцогською короною XVI ст.), Швеція, Бельгія, Люксембург, Норвегія та ін. Не менш популярним був геральдичний образ лева і на українських землях, що спричинилося до виникнення терміна „руський лев”, під яким розуміється насамперед герб Галицької Русі і міста Львова. Спочатку лев з’являється на печатках галицьких князів, згодом цей династичний знак стає територіально-династичним. А в період найбільшого розвитку Галицько-Волинської держави, що в XIV ст. ідентифікується історичною наукою як королівство, знак лева набуває значення державного герба і відтоді таке його сприйняття лишається незмінним. Цю традицію в XX ст. наслідувала новітня форма української держави на західноукраїнських землях – ЗУНР, яка обрала своїм символом саме лева.

Солідаризуємося з тими істориками, на чіє переконання лев як символ Галицько-Волинської держави, що успадкувала державницьку традицію від Київської Русі, і як головний геральдичний знак західноукраїнських земель загалом, які в XIX–XX ст. відігравали ролю одного з центрів відродження національного й державного життя, – гідний постати на державному гербі щитотримачем.

Вінець княжої доби – вершини розквіту першої держави на українських землях – у поєднанні з Тризубом вказує на першовитоки нашої державності – Київську Русь. Він, як і в низці гербів багатьох республіканських країн (Угорщина, Чехія, Польща, Фінляндія, Російська Федерація), – виключно згадка про величчє минуле й ознака найвищого достоїнства великого герба, символ суверенітету та вікових державних традицій. Графічну реконструкцію вінця здійснено за результатами багаторічних фундаментальних досліджень фресок Софії Київської, проведених найавторитетнішими фахівцями в цій ділянці історичних студій. Вона на-

слідує також зображення вінця Володимира на сучасних державних грошових знаках України (купюра номіналом одна гривня).

Намет у звичній ролі править за прикрасу герба й водночас виконує функції єднальної ланки між клейнодом і щитом. Найчастіше саме цей елемент віддзеркалює мистецький смак і стиль доби, втілюючись у примхливий геральдичний орнамент, в якому виявляють себе чарівлива розмаїтість форм і художня фантазія. Намет великого Державного Герба України, що має вигляд рослинного орнаменту, стилізовано в душі українського бароко. Він найвиразніше підкреслює національний колорит графічної композиції.

Великий герб – це і графічне втілення історії державницької традиції, і разом з тим художній, графічний твір, який примітний іншими загальновиразними символами країни. „Без калини немає України” – стверджує народна мудрість. Поетичним образом нашої країни в гербі виступають кетяги (грона) калини в сполученні з пшеничним колоссям, яке є ознакою щедрості й багатства української землі, добробуту, миролюбного характеру її народу. Звернімо увагу, що за результатами досліджень літературної спадщини національного генія Тараса Шевченка із рослин найчастіше згадується в його творах саме калина¹³.

Як засвідчує світова практика, герби багатьох країн прикрашає стрічка національних барв. Здебільшого вона додатково підкреслює природний зв’язок між колірною гамою герба й національними барвами. Традиційно стрічка розміщується біля підніжжя щита.

Скомпоновані рукою історії споконвічні емблеми різних форм нашої державності зливаються в єдине символічне ціле в загальному, логічно досконалому графічному творі, який засвідчує історичну спадкоємність, неперервність і наступність державницької традиції. Великий Державний Герб України є символом

новітньої української держави, який фокусує в собі головні етапи її становлення й багатовікового розвитку й втілює провідну національну ідею – соборності українських земель, їхньої багатовікової державної традиції і демократичного, республіканського державного ладу. Цей символ не тільки живитиме патріотичні почуття, а й гідно представлятиме Українську державу у світовій спільноті.

Автори проекту, надаючи перевагу історичній національній символіці – знаку Княжої Держави Володимира Великого, левові й козаку з мушкетом, дотримувались відомої істини: символи не обирають – символи успадковують.

ПРИМІТКИ

¹ Вишнібахов Г., Медведєв Ю. Геральдический альбом: Лист № 8 // Вокруг света. – 1991. – № 4. – С. 54.

² Воцял А. Герб Франції // Знак. – 1995. – Ч. 9. – С. 10–11.

³ Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про Державний Герб України // Наше минуле. – 1918. – № 1. – С. 121. Передрук: Національна символіка. – Вид. 2-е. – К., 1991. – (Б-ка журн. „Пам’ятки України”; кн. 1). – С. 26.

⁴ Климкевич Р. Цікаве з української геральдики // Ми і світ. – 1956. – Ч. 27. – Лип.

⁵ Трембійський В. Історичні та правні основи українського державного герба // Правничий вісник. – Нью-Йорк, 1971. – Кн. 3. – С. 131–133.

⁶ Постанова Верховної Ради України „Про Державний Герб України” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 40. – Ст. 592.

⁷ Томашівський С. Український національний герб // Неділя. – 1912. – 29 верес.

⁸ Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Пам’ятки України. – 1989. – Ч. 3. – С. 44–45.

⁹ Скотинський Т. Український герб та прапор. – Львів, 1935. – С. 17–18.

¹⁰ Леонід К. В справі Герба України // Шлях. – 1918. – Ч. 2. – Лют. – С. 33–40. (Окрема відбитка: К., 1918.)

¹¹ Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб’янки. – К., 1992. – С. 26.

¹² Савчук Ю. К вопросу о знаменной реформе К. Разумовского 1755–1764 гг. // Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. – Москва, 2000. – С. 217–219; Він же: 8 Березня – це наше свято! (Погляд на безрезультативну кризу призму української геральдики) // Політика і культура. – 2000. – № 8 (43). – С. 18.

¹³ Голда Д. Шевченкіана України // Україна. – 2000. – № 2. – С. 40.